

Lymbus

Művelődéstörténeti Tár

IV.

Szeged, SCRIPTUM KFT.
1992

A borítón *Christoph Plantinnak* a
De libero arbitrio et meritis bonorum operum
assertio catholica (Antwerpen, 1575)
című kiadványán használt nyomdászjelvénye
látható

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár IV.

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
IV.

Szerkeszti
MONOK ISTVÁN PETNEKI ÁRON

ISSN 0865-0632

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
IV.

Szeged, SCRIPTUM KFT.
1992

**Készült
a József Attila Tudományegyetem
Központi-Könyvtárában**

Lektorok

**Lázár István Dávid
Ötvös Péter**

**Megjelent
a SCRIPTUM KFT. és az
Illyés-Alapítvány támogatásával
a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása,
nyilvántartása és kiadása főirány
programja keretében**

TARTALOMJEGYZÉK

SZELESTEI L. LÁSZLÓ: Hranicae Mátyás bejegyzései egy Eber-féle Calendarium historicumban	1
SZABÓ ANDRÁS: Jonathas Daniel levele Wittenbergből Caspar Pilciushoz	37
SZABÓ ANDRÁS: Istvánffy Miklós levelei Rákóczi Zsig- mondhoz	41
BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN; TAR IBOLYA (ford.): Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaelis Bruto történetírói módszeréről (1594—1598)	47
KULCSÁR PÉTER: Paulus Simoni téziszűzete	83
SÁVAI JÁNOS: Pázmány és a szomaszok	117
TONK SÁNDOR: Rozgonyi Varga János önéletírása	135
Mutató	169

BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN; TAR IBOLYA (ford.)

Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaelae
Bruto történetírói módszeréről (1594—1598)

Istvánffy Miklós a magyarok történetének megírásához összegyűjtött hatalmas forrásanyagának egyik kötetében, amely ma Zágrábban található,¹ Baranyai Decsi János már kiadott oratioja mellett² Szamosközy Istvánnak két kiadatlan műve is fennmaradt: egy római feliratgyűjteménye 1598-ból, s az alább olvasható historiográfiai munka. E kolligátumról, Szamosközy itteni írásairól már több helyen értekeztünk,³ így most mentesülünk a hosszabb bevezető megírásától. Brutus történeti munkáját, amely végül csak 1863-ban jelent meg,⁴ már 1588-ban ki akarták adni Erdélyben; Szamosközy minden bizonnyal Padovából való hazatérte után foglalkozott vele. A lektori jelentést nem biztos, hogy át is adta a fejedelemnek; a kiadást főképpen támogatók 1594 óta nem voltak az élők sorában (Kovacsóczy Farkas, Gálffy János).

A császári biztосként Erdélybe érkezett Szuhay Istvánhoz és Istvánffy Miklóshoz írt levél fogalmazványa megerősíti azt a feltevést, hogy Szamosközy a bizonytalankodó fejedelemnek nem adta oda bírálatát; talán belátta, hogy a mű kiadása tőle nem várható.

[*Külcím:*] Ad Reuerendissimum et Illustrissimos Dominos dominum Stephanum Szuhay Episcopum Vaciensem, Camerae Hungaricae Praefectum etc. et dominum Nicolaum Isthuanffy, Regni Hungariae Propalatinum etc. Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis in Transylvaniam Commissarios etc. Dominos mihi benignissimos.

1 Archiv Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. II. C. 81.; A kézirat első ismertetése: BERLÁSZ Jenő: Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról. = OSZK Évkönyv, 1972. Bp., 1974. 218-228.

2 BALÁZS Mihály—MONOK István—VARGA András; TAR Ibolya (ford.): Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból. = Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. Szeged, 1990. 37-100.

3 BALÁZS Mihály—MONOK István: Szamosközy István és a Corvina. Magyar Könyvszemle, 1986. 215-219.; Uő.: Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről). = Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. 249-262.

4 Brutus János Mihály magyar királyi történetíró Magyar históriája. 1490-1552. Kiad. Toldy Ferencz. Pest, 1863 /Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XII./

Superioribus temporibus scriptum quoddam de editione historiarum Joannis Michaelis Bruti ad Serenissimum Principem Transylvaniae dederam in quo, quod mearum fuerat partium, uberius fortassis, quam par esset, iudicium meum de eo auctore interponere non sum ueritus, tum etiam in lucem emittendis ijs historijs sillicite(!) egi: Sed, siue ob ingentes hos bellorum motus, siue ob nostrorum procerum, quorum erat id curare, oscitantiam omnis mea sollicitudo in irritum cecidit. Eius qualiscunque scripti exemplum Reuerendissimis et Illustrissimis Dominationibus Vestris tradendum censui, ut quis, et qualis fuerit Brutus, ipsi quoque cognoscerent.

Nunc autem cum tantus thesaurus infenso nobis Numine in alienam potestatem peruenit, nempe ut inter alia detrimenta, eo quoque incommodo diuinitus plecteremur, siue quia non eramus digni tam diuino munere, siue quia ita in fatis fuerat: aequum est ut Reuerendissimae et Illustrissimae Dominationes Vestrae pro suo in patriam gentemque suam amore et pietate, omni studio, labore, diligentia curent, elaborent, perficiant, quo tantus thesaurus ex ijs tenebris, quibus hactenus pressus est, in lucem hominum prodeat, (si forte spes ulla superest unquam proditum iri) ne tam illustre rerum Hungaricarum monumentum, patrumque nostrorum honesta memoria, indigno funere iuguletur, ipsaque adeo posteritas, nos inertiae grauiorumque criminum reos faciat, insimulet, aeternumque damnet.

Bene ualere Reuerendissimas et Illustrissimas Dominationes Vestras desidero. Albae, 1598.

Reuerendissimarum et Illustrissimarum Dominationum Vestrarum
Seruitor deditissimus

Stephanus Zamosius

De editione Historiarum Bruti

Ad Serenissimum Transyluaniae Principem etc.

De edendis, publicandisque historijs Vngaricis Joannis Michaelis Bruti uerba sum facturus, Serenissime Princeps, ubi me dicentem Serenitas Vestra benigne exaudire dignetur, precor.

Non sum tam insolens animi, nec tam ignarus meae sortis, qui de publicando eo authore aliquid dicere ausim nisi praesentis temporis ratio me hortata fuisset. Nam postquam arduum illud et laboriosum clarissimi authoris opus, ita meae quoque curae fuerit a Serenitate Vestra traditum, ut nullo praetermisso diligentiae et laboris officio, quantum quidem in me esset, in meliorem statum redigerem: etiam nunc mearum esse partium duxi, si ea de re pauca in medium adferrem: nec putavi mihi a quoquam uicio datum iri, si ipse, quantuluscunque tandem sim, inter eximios patriae nostrae literatos, ita iudicium meum de tam praeclaro opere in lucem emittendo interponerem, ut omnis tamen edendi calculus, penes Serenitatem Vestram relinqueretur.

Regum praestantissimi quique literarum fecerunt nutritij. Carmen amat, quisquis carmine digna gerit.

Vetus est consuetudo, et ab omnibus retroseculis usu recepta, ut Imperatores, Reges, Principes clarissimi, cum res gessissent, immortalitate dignas, non indignum maiestate, dignitateque sua munus ducerent, si ex primorum suae aetatis doctorum classe, aliquem in Aulam, familiamque adeo suam cooptarent, qui res eorum magna cum fortitudinis laude gestas pari eloquentia et dexteritate literis traderent, memoriaeque posteritatis consecrarent.

Talis apud Alexandrum Magnum fuit Callisthenes: Tales apud eundem et uirtutis et nominis duos Scipiones, Ennius et Polybius: Talis apud Traianum Plutarchus: Ac ne uetera recenseam, talis superiore seculo apud inclytum Regem Matthiam Bonfinius: Talis nuperrime apud Serenissimum Poloniae Regem Stephanum, noster hic qui Bonfinio successit, Joannes Michael Brutus, illo aetate quidem inferior, sed maiestate doctrinae, et eloquentiae, mea quidam sententia, superior. Immortali itaque laude dignus est Serenitatis Vestrae patruus inclytus Rex Poloniae, qui ex magno delectu populorum eruditionumque omnium, hunc Joannem Mi-

chaclem Brutum delegerit, qui res gestas Vngarorum iam ab obitu Matthiae Regis uaria temporum calamitate concisas, lacunosas, ac pene interuersas, conquisitis undique rapsodijs, ac uelut ex ingenti naufragio collectis tabulis, in unum corpus redigendas curauerit; ut inter mortuam pene historiae Vngaricae seriem ab iniuria obliuionis assertam, in aeternam posteritatis memoriam transmitteret. Ita factum, ut tanta honorum nominumque insignia, tot Procerum Regum, fortissimorum militum gesta, tot temporum ornamenta, unius eius solius beneficio conseruata, eaque fatali quadam calamitate erepta esse uideamus.

Fortissimi Viri gloriae et laudis cupidi.

Enimuero coeteris rebus, quae ad externae uitae emolumenta faciunt, clientelis, diuitijs, robore corporis, re familiari, quae omnes summo studio appetunt, facile possunt carere uiri magnanimi et fortes: ac nominis et existimationis iacturam aequo animo ferre non possunt; nec quicquam in uita ducunt antiquius, qui patriae, qui ciuibus suis, qui publico bono nati sunt, quam sempiternam laudis et gloriae memoriam. Nam cum exiguum uitae curriculum natura nobis circumscripserit, gloriae tamen et laudi immensum tribuit: et cum uita nostra perpaucis annis in humanis haereat, huiusque lucis usura fruatur, nomen, decus, honor, aeternum tempus affectant. Tolle gloriae cupidum animum a uiris illustribus, nihil erit quod amplius appetant, cur intrepide pericula obeant, cur pro patria moriantur: Tolle spem futuri, nihil erit quod illos ad ardua, praeclaraque gerenda incitet. Vsque adeo cupiditas gloriae et nominis, incitamentum est generosis animis, et calcar ad rem fortiter gerendam.

Beatissimi igitur Procerum manes, ipsique adeo sepulti fortissimorum militum cineres, qui pro patria, proque aris et focus dimicantes superioribus temporibus mortem oppetierunt, aeternas Regi maximo et pijssimo Stephano gratias agent, quod illorum nomen, honorem, laudes e tenebris obliuionis in lucem eduxerit, aeternitatieque per has historias consecrauerit.

Secundum illum autem Serenitati Vestrae agent gratias, qui easdem historias intra priuatos adhuc parietes haerentes, toti terrarum orbi communicauerit, publicauerit, ab interitu, cui adhuc obnoxiae erant, uindicauerit, ac penitus e mortali immortale reddiderit. Historia siquidem quae uere lux temporum esse dicitur, hoc praestat, ut cum omnia fatali quodam interitu dilabantur, praeteritarum rerum momenta, magnorumque uiro- rum gesta, eius solius beneficio in aeternitatis gremium insinuentur, cuius

sane potiundae spe generosus animus per ardua quaeque ac difficilia ad gloriam consequendam uirtutis uia grassatur.

Hoc cum Brutus noster uiuaci genio, ingenioque pene diuino pollens, egregie praestiterit, Vngaricasque historias sua industria ab interitu uindicauerit, neminem puto tam auersum a Musis, qui lectione tam praeclari operis, ubi uel paululum inde degustauerit, non capiatur, eiusque amore incensus, nihil ab ulla parte remittat laboris aut curae quo tantus author, quanto fieri potest nitidius et cultius in lucem emittatur.

Qualis fuerit Brutus et quid eum ad scribendas historias excitauerit.

Video autem illum honestissima aemulatione Bonfinium sibi proposuisse, quocum in hoc stadio decurreret, adeo uero uterque aequali cursu ad scopum contendit, ut nescios(!) uter alteri palmam praeripere possit. Non praeuerto suffragium doctorum meo praeiudicio, nec ante alios censores ipse sententiam fero, sed tamen non dubito multos fore, qui Brutum Bonfinio longo interuallo praeponere ausint, cui sententiae si ipse quoque accessero, non temere facere iudebor.

Totum orationis filum indicio est, laborioso opere haec a Bruto esse digesta. Nimirum multa illi cogitanda fuerunt, ut muneri sibi irruenti satisfaceret. In his illud maxime ueniebat in mentem, a quo Rege hae partes sibi impositae essent, doctissimo utique et sapientissimo, cuius nomini opus consecratum, nisi excultum atque elaboratum esset, non decebat in hominum lucem prodire. Tum uero illud quoque illi succurrebat, se Bonfinio successurum in scribendo, cuius nomen in historicis Vngaricis clarum atque illustre habetur, quem aut superandum certando, aut certe aequandum sibi proposuerat. Verum uter propius scopum attigerit, in posteritatis Areopago olim diiudicabitur. Et nunc et semper et in secula seculorum Brutus antecedit Bonfinium, si stilus orationis conderetur.

Jam et illud memoria repetebat, quae de suo ingenio atque industria esset hominum expectatio, a quo nihil uulgare, nihil non conformatum ad ueterum scriptorum normam atque elegantiam expectabatur: coniectura facta ex octo libris historiae Florentinae, qui magno cum applausu doctorum, autore adhuc in uiuis degente Lugduni fuerant typis editi, ex qua ingenij faetura plerique eruditorum Brutum clarissimum nostri seculi historicum appellauerint. Quae laus etsi a laudatis uiris profecta sit, non magis tamen illorum testimonium, quod ipsiusmet Bruti uirtus fidem hac in re eruditis facere potest. Quid uero dicturi sunt, ubi has historias Vngaricas, longe praeclariora ingenij eius monumenta, quam quae unquam prodierunt, docti exoteri conspexerint, legerint, memoria conceperint:

nempe quod de Telamone Cicero ex ueteri poeta, idem de Bruto dicturi sunt, liceat enim in tam eleganti hominum flore ab illo ad hunc paródeisz:

Hiccinne est Brutus ille modo quem gloria ad coelum extulit?
Quem adspectabant? cuius ob os omnes ora obuertebant sua?

Auditus est non semel clarissimus senex, suum ipse testimonium de his historijs proferre dicereque se quicquid ab ineunte aetate studij, doctrinae rerum uerborumque ornamenta ex illustribus authoribus memoria hausisset, totum id in has historias, ueluti lucubrationum suarum omnium et laborum supremum promptuarium contulisse, omnesque ingenij sui neruos hic potissimum intendisse. Haec ita se habere, uel ipso tacente, res ipsa testis esse potest.

Jam illud quantae uirtutis est orationem habere sententijs creberrimis refertam, quas uelut ex tripode Apollinis ducas admiri quis possit imitari uix possit. Hoc nomine eruditi Sallustio primatum in historijs tribuerunt. Hoc nomine Tacitus inter Proceres Romanarum rerum scriptores annumeratur. Atque ideo hic quoque noster ne latum quidem unguem a ueterum uestigijs discedere uoluit, Liuio in primis, postea Tacito, et Sallustio (hos enim eo ordine pono, quo ille eos imitari uidetur) qui ita res narrant, ut uitae praecepta et documenta multa simul tradant, in omni actione homini salutaria. Sed et quod locos communes uberius hic noster tractat, ex Thucydidis imitatione uidetur facere, qui in ijs, quae usui sunt, in gerendis rebus, locuples sententiarum promus condus est.

Bonfinij et Bruti comparatio.

Jam quia Bonfinius aetate superior est Bruto, sunt qui eruditione quoque et doctrina inferiorem esse statuunt.

Quae res etsi tunc potissimum sub aequo iudice disceptari poterit, cum hic in publicum exierit, interea tamen subscriptorem illis me facere non possum, cum non uideam quicquam, in quo Bonfinio Brutus cedat, si aetatem illis detrahas.

Locupletissima est in ambobus rerum et uerborum copia sed in Bonfinio aequa magis proportio. Brutus uberius in prioribus praesertim libris aliquot, quam rerum summa deposcat: Bonfinius contra strictior est in prioribus decadibus, diffusior in posterioribus. Et tamen totum historiae corpus in Bruto laxius profusiusque est, quam in Bonfinio, plane ut illum amplissimo pallio Bonfinium tunicae angustiori, sed ad modulum corporis factae, conferre non dubitauerim. Bonfinio a primo Vgarorum egressu plusquam mille annorum res gestas, in ordinem quem potuit,

digessit. Brutus sexaginta duntaxat annorum res complectitur. Et tamen hic illo longe torrentior, latioreque atque adeo profundiore alueo fluit uoluminisque amplitudo Bonfinium si non superat, certe aequat, credo quod Bonfinius res in uetustatis latebras insinuatas ob annalium inopiam non potuerit eluere, unde factum sit, ut tot temporum res gestae in exiguum uolumen fuerint coarctatae. Nam prima Vngarici regni infantia, adeo literis latinis fuit destituta, ut eas ne fando quidem audiuerit, tantum abest, ut annales condere potuerit, qui procedentibus seculis doctorum opera in iustum historiae corpus conflari potuissent. Adolescentia deinceps Christiana religione recepta, utcunque literis fuit tincta. Decrepita dumtaxat imperij nostri aetas coepit degustare utcunque suauitatem Romanae literaturae. Hinc factum ut primorum seculorum monumenta, quae Bonfinius in decades digessit, uix ac ne uix quidem exterorum hominum opera fuerint literis consignatae.

Porro in Bonfinio uideor mihi agnoscere plus carnis, plus medullae; in Bruto plus neruorum, plus spiritus. In illo plus facilitatis, in hoc plus diligentiae. Et si ad comparisonem principum poetarum liceat eos expendere, Brutus Virgilio, Bonfinius Ouidio erit similior. In hoc gratiarum in illo Palladis numen plus regnat. Brutus Nili aut Danubij instar, uasto uerborum et rerum gurgite plurimus est, Bonfinius Tigridis aut Drayi instar praeceps quidem, sed angustiore fluit alueo. Certat Brutus cum Bonfinio laboriosa grauitate; Bonfinius cum Bruto uolubili iucunditate. In hoc stylus laboris minus naturae multum habet. In illo par utcumque Brutus magno apparatu ueluti cataphractus ad uictoriam contendit. Bonfinius uti ueles quidam leui equitatu uolat magis, quam procedit. Accedit ad grauitatem Bruti uerborum religio ingens, Bonfinius neglecto habitu quibuscunque utitur, modo usitatis. Ille heroicus altiore cothurno ingreditur, hic medioximus depressiore. Comaediae propior Bonfinius; tragaediae Brutus: quod ideo fortassis apparet, quod ille florentissimum Regum Vngarorum, regnique statum, hic miserabile excidium describit. Bonfinius iudicium suum raro interponit: hic noster Areopagita quandoque est. Ille non in Vngaricis tantum historijs est occupatus, sed in Italicas quoque Gallicas, Germanicas longe exspatiatur, ac uix tandem sero domum reuertit. Hic nihil peregrinum admiscet, nisi proposito seruiens, digrediturque quandoque sed non quaestio, uerum oblato argumento.

In summa, Bonfinius multa scribit, Brutus multum. Hic doctos potissimum ad se trahit, Bonfinius etiam indoctos.

Sed ego dum utriusque stylum in trutina expendo, uereor ne multorum

sermone uapulem, quod in Criticorum segetes falcem miserim. Verum enim uero hoc nec a proposito, nec ab officio uidetur alienum doctis censoribus omnis ex parte calculum porrecturus, dum rectius de ijs statuerint.

Cum itaque talis sit Brutus, serenitas Vestra rem posteritatis memoria dignissimam faciet, si tantus author in publicum Christiani orbis bonum typis quam primum promulgabitur. Scio multa interuenire posse, quae animum Serenitatis Vestrae ab eruditione eius retardare queant, turbulentum horum temporum statum; belli siue inferendi, siue propulsandi molem, praesentis ac futuri sumptus necessitatem, aerarijque angustiam, ac in summa rerum maximarum et necessariarum tempestatem. Quae omnia opinione omnium multo sane maiora, non tamen debent esse tanti, quae cogitationem Serenitatis Vestrae magnopere interrumpere queant. Quin prae ista belli impendentis mole, nihilo remissus, atque etiam multo uehementis annitendum elaborandumque est, ut tantus author edi quamprimum possit. Cunctatio omnis et mora damnum secum trahit. Multa inopinata accidere possunt, quae imbecillo librorum generi cladem ab omni aeuo intulerunt, et nunc inferre possunt incendia, uastitates, blattae, incuria, rapinae, ac in summa punctum temporum quodlibet, quo uel maximarum rerum momenta uertuntur. Sic perierunt clarissimi librorum thesauri Philadelphi et Pergamenorum Regum: sic interijt nobilis illa et memoratissima Matthiae Regis bibliotheca Budae,¹ multis millibus uoluminum referta, ex cuius clade Heliodorus Aethiopicae historiae author, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius de laudibus Matthiae Regis, Bonfinius de pudicitia coniugali, Crastonius Gorippus qui libros Joannidos scripsit, et quidam alij, uelut ex mortuis rediuiui fortuna quapiam conseruati nuperrime in lucem prodierunt; ubi etiam multa, quae post Matthiae Regis obitum a uiris doctis suorum temporum monumenta consignata, ac in regium tabularium fuerant illata, saeuissima Turcarum rabies una cum alijs urbis ornamentis Budae hausit. Tali Regum et Procerum cunctatione superioribus temporibus Bonfinij decades parum abfuerunt, quin una cum Vngariae miserabili excidio, illae quoque penitus interirent. Et nisi Martinus Brennerus Saxo Transylvanus, uir memorabilis, in tanta nostrorum hominum socordia, primus in lucem promendi Bonfinij historias in se recepisset, aeterna clade tantus author obrutus fuisset.

1 E szöveghelyről részletesen lásd BALÁZS Mihály—MONOK István: Szamosközy István és a Corvina. Magyar Könyvszemle, 1986. 215-219.

Bonfinius iam conclamatus, non autem Regibus et Principibus (pudor) sed a ciue quodam Bistriciensi typis publicatus.²

Nec sane nos de maioribus nostris, eorumque rebus gestis quicquam hodie haberemus, praeter cimmerias quasdam annalium nostrorum nebulas.

Nec satis excusari potest superiorum regum et Principum foedissima oscitantia, scilicet ob turbulentum, afflictissimumque reipublicae Vngaricae statum non fuisse illis integrum Bonfinij editionem procurare.

Nam si post Joannis Regis obitum, Budamque a Turcis occupatam, priuatus ille Brennerus in euerso pene Vngariae statu, editionem eius curare potuit, multo magis illi potuissent opibus et honoribus affluentes, in pluris illis fuisset luxuria opum, turpissimaque ignauia, quam posteritatis et laudis curae, quam uidemus hodie sedulo negligi, nec magis de ea sollicitos plerosque esse, quam quae extra columnas Herculis, ultimumque solem geruntur. Hi non sunt dissimiles institorum cupedinationumque turbis, quae in diem tantum uiuunt, ne dicam ipsis pecoribus similes, quae uitam silencio transigunt, nec quid cras et perendie futurum sit secum, expendere possunt. Consilia nostra, inquit Cicero, tempus sempiternum spectare debent, ac is maxime uixisse dicetur, qui praeclare de genere humano fuerit mentus.

Cum itaque hic Brutus expectationi clarissimi Regis, qui id ei muneris imposuerat ad plenum satisfecerit, orationis luce, suauitate, elegantia, luculenta ubertate: aequum est, ut scriptum eius pulchrum, sublime purum, spaciosum, omni qua potest diligentia elimatum ad posteritatem transmittatur.

Historias scribere quantae molis res.

Etque hic Brutus maior apud omnes, cariorque esse debet, quo ab omni aeuo pauci sunt inuenti, qui ante conscribendarum historiarum palmam assecuti fuissent. Quae sane res a difficultate est: singula enim rerum ornamenta, quae Poeta, quae Orator, quae Philosophus habere debet, uni historico omnia inesse debent. Poetae satis est si delectet, et rem utcunque tractet, qui nec magni interesse ducit, rem ne gestas, uel fabulas tradat. Orator si probe persuadere fictis factis ac quomodocunque conquisitis testibus

2 Innét Istvánffy Miklós kezeli: auxilio Pauli Isthuanffij patris mei et videre est in praefatione eius Bonfinio praefixae. Iste Brennerus fuit ciuis Bistriciensis Translyuanus praeceptor olim Domini Adami a Dietrichstein Magistri Curiae et oratoris in Hispania Maximiliani Imperatoris et regis Vngariae.

conetur, munus suum implesse dicitur.³ Philosophus si apte doceat, suas partes probe obijisse putatur a quo, si afferat eloquentiam non aspernabimur; si non habet, non admodum flagitabimus. Satis enim est si uerbis complectatur, quod uult, et dicat plane, quod intelligatur, sicut Cicero de fine bona disputat. Historicus nisi haec omnia coniungat, uix suo muneri satisfacisse uidebitur. Haec omnia in hoc nostro ita concurrunt, ut merito Deorum Pandera dici, interque Patricios Romanae olim urbis historicos accenseri possit. Nam et apprime delectat et res gestas cum fide narrat, et ut persuadeat, apte docet paremque eloquentiam magnitudini rerum gestarum adfert.

Brutus suis naeuis non caret.

Jam uero antequam tantum opus praelo subdatur, accuratiore bina sub incudem reuocandum esse uidetur. Multa enim in tam prolixo opere, et nulla uerborum patrimonia astricto, non tam authoris culpa, quam librarij, cuius manu in transcribendo usus est, oscitantia, tam in uerbis, quam oratione frequentibus conscisionibus sunt interturbata, unde nullus sensus elici potest, nisi lacunae eae felici coniectura ex orationis curru deprompta expleantur.

Addo ipsius quoque authoris quibusdam in locis longiusculas periodus, ubi rerum et uerborum in unum quasi glomum conferta congeries, orationem plurimum obscurat, quam nec uno spiritu, dum legis permetiri possis et hyperbata confusumque sermonis filum uix ingenio comprehendas. Haec et talia ne lectori moroso molestiam fastidiumque pariant, in plura membra sententiasque sunt distinguendae, ut longa sermonis ambitio, in plures artus diuisa facilius mentem et intellectum subeat.

Sed et in alijs author ipse quantumlibet maximus, non ita ab omni labe est immunis, cui censore quopiam non sit opus. Non illi uis in scribendo, non granditas, non sublimitas, non dicendi ubertas, non fides, non doctrinae et ingenij maiestas defuit, sed quod proprium nostrae mortalitatis est, in tam multis, tamque diuersis rebus, lapsus et alucinatio, tantum quoque authorem eidem hominum sorti non nihil fecit obnoxium. De quo pauca quaedam adferam, non carpendi tantum uirum studio,

³ Istvánffy kezével: ex Justi Lipsij in Cornelium Tacitum praefatione. — A II. Miksa császárhoz címzett ajánlásban, már az első kiadásban is benne volt (1585, Antwerpen, Plantin); tartalmi, nem szó szerinti egyezés.

quem pro merito ne laudare quidem possum; sed, ut si quis has historias uel castigandas uel legendas in manus sumpserit, accuratius de ijs recognoscendis cogitare possit.

Proditionis crimen, quo nihil cogitari potest foedius, grauius, atrocius, nostrae genti Brutus frequenter impignit, quam par sit, aut rerum fides postulet. Quibus conuicijs dum Vngaros proscindit, oblitus et suae fidei, quam historia requirit, et constantiae, quam res ipsa postulat, non minus se, quam nos laedit. Sensim autem id uituperium ita influit in aures multitudinis, exteræ praesertim, ut aeterna nota, quantumuis immenti apud exoteros ambusti semper traducamur. Quae ratio me mouet, ut id uerbi sicubi in Bruto legitur (legitur autem frequenter) in mitius aliquod, clementiusque commutandum censeam. Ita ne enim infamia nostri nominis, nefarie inusta, ad dedecus sempiternum in literas referretur, aeternitatisque tradetur. Quanquam ego harum criminationum non tam Brutum ipsum facio, quam Italos Germanosque scriptores ex quorum commentarijs cum multa Brutus acceperit, naeuos etiam simul hausit.

Brutus alienae maledicentiae imitatur.

Vngariae regnum et dominorum maleficio in Turcarum potestatem peruenit.

Nam Iouius suos tantum Italos in coelum euehere doctus, Vngaros uelut umbras contemnit, leuitatisque gentem et proditionis insimulare non erubescit, insignis ardalis. Quo morbo Germani quoque scriptores ita laborant, ut suae manticae, quae in tergo est, oblatis, impuris orationibus in

Ungarorum mores inuadere eosque immeritos foedissimo proditionis crimine conspurcare non uereantur. At ego, si nostrarum historiarum partes penitus excussero, omnes fere Vngariae Arces, oppidaeque munitiora, non Vngarorum sed Germanorum, Italicorum, Hispanorumque infami deditione, proditione, ignauia, timiditate amissa, inque Turcarum potestatem redacta esse comperio. Nam Buda eiectio illinc Ferdinandi armis Joanne Rege, proditione Germanorum in Turcarum potestatem uenit. Vincto enim a Germanis ad Solimanumque misso Thoma Nadasdio arcis praefecto, ipsi parricidae Germani clam urbe excesserunt; quibus tamen ne impune esset nefaria proditio, inmissis a Solimano in abeuntes Janizaris, omnes digno supplicio trucidati sunt, urbemque Solimanus postea Joanni Regi reddidit. Strigonium primum ab Italo tormentario, cuius nomen Soiterus de bello Pannonico ponit, mox etiam a Francisco Salamanca Hispano, arcis praefecto, et Martino Ciscano cohortium praefecto Hispano, qui ex oppidio in castra Solimani, profugerant, nefarie proditum est. Alba Regalis Itali Ducis deditione Solimano tradita est.

Temesuarum, ut dederet Losoncius, quamuis ad extrema redactus, Hispanorum minis et timiditate factum est. Lippam Aldana Hispanus proditione insigni amisit. Quam ob rem Ferdinandum apud capitis damnatus et carnifici traditus, parum abfuit quin uitam pro dedecus amitteret, qui Lippam pro scelus amiserat. Zolnoco Germani primum, mōx Hispani, inuito frustra quē reluctante Laurentio Niario arcis Praefecto, noctu effigientes, sine pudore et sanguine Turcis munitissimum castellum reliquerunt. Et ante haec, Nandor Alba, Thracum, quos Racianos uocant, perfidia Turcis prodita est. Et nuper Jaurinum Germani Ducis infani deditio, ne dicam proditione, amissum fuit. Sacam (arcis nomen est infra Varadinum) cum Joannes Princeps Transyluaniae expugnatum uenisset, Germani praesidarij sicut olim Budae, ita hic Andream Bey Vngarum, arcis praefectum uinctum et male tractatum Joanni obuiam miserunt sperantes se salutem aequioribus conditionibus tam insigni scelere impetraturos. Zigetum Zrinius una cum uita gloriose amisit. Ex cuius praeclaro occubitu, superstitibus multum impressum est ruboris. Nam dum noui isti Fabij, quorum intererat periclitantes adiuuare, arma expediunt; dum comitia peragunt, dum auxilia de more expectant, in quo rerum conatu circumagit se annus; illi interim deuota exitio capita, fidei et spei irritae, morte poenas dederunt. At certe periclitantibus non subuenire, cum possis, perdere est eos, prodere trucidare. Quae sane Germanorum cunctatio Giulam quoque perdidit, qui tamen amissae arcis crimen solitis artibus in Kerecienium arcis Praefectum retorserunt, proditionisque crimine falso illum contaminarunt. Et solemne est Germanis pro sua mordacitate totam Vngarorum gentem ijs probris lacerare. Certe Giulae, Bernhardus Rothenayus et quidam Vilhelmus cohortium praefecti, ubi a Turcis arcem obsessum iri acceperissent, clam arce profugientes salutis magis, quod fidei et constantiae memores, in tutum euadere constituerant, in quos reductos Kerecienius capitis supplicio animaduertendum statuerat, nisi exoratus uitam illis condonasset, rebellionem Germanorum metuens. Hi postea dedita arce ad Imperatorem reuersi, iniuriae memores, Kerecienium proditionis falso detulerunt; cum satis constet illum non prius de arce dedenda cum Germanis et Vngaris consilium inijsse, quam conclamata omnium salus spesque deplorata retinendae arcis esset. Nam oppido duos amplius menses ualidissime appugnato, quamdiu uix ullum Vngariae oppidum uexatum captumque est, certum est lacera omnia prostrataque in arce fuisse, tum uero aegrorum et sauciorum multitudo, cum ad omnia

extrema eos redegisset⁴ oppidum communi omnium consilio hosti traditum fuisse. Quo itaque crimine illi Kerecienium incessunt ipsi eius magis sunt rei, qui Kerecenio periclitanti, ne una quidem cohorte militum suppetias uenerunt, quem ueluti praeclaram hostiam hosti crudelissimo objicerent mactandum, nec quicquam pensi haberent, uiuerent, occumberent, dummodo hosti fortiter resisterent. Certe Solimanus eo nobis ignauiae timiditatisque nefariae, maiorem notam inussit, quod neutri illarum arcium auxilio ullo subuenimus: ille autem uel morte sua uictoriam de uiuis et spirantibus adeptus est, quem nec uiuum nec mortuum quisquam lacessere est ausus. Haec negligere in his quae ad salutem omnium pertinent cunctari tergiuersari, trepidare, animum submittere, supinum esse, magis scelus est, fraus est, proditio est, quod Kerecienij deditio, fortissimos uiros ad meliora patriae tempora conseruare studentis. Haec et talia si excutiemus, inueniemus totam pene, quanta est, Vngariam Germanorum Italarum Hispanorumque proditione, deditioe infami scelere amissam esse. Qua itaque fronte audent isti nebulones, scelus quod a se patratum est, in alios reijcere? Quae impudentia est eius criminis alios immerentes traducere quo ipsi scatent? Legantur excutianturque Italarum Germanorum Hispanorumque historiae, plura in illis domesticarum dissensionum, ciuilium bellorum intestinarum externarumque proditionum, debitionum, omnifariorumque scelerum exempla reperientur quam in Vngarorum monumentis: et tamen mirum est, quam illi aliorum benefacta eleuent, uirtutesque in faciem caedant; suarum uero laudum et commenticiarum rerum pleni sint buccinatores. Sed haec alibi alias luculentius ostendemus. Nunc ad Brutum reuertamur, qui cum has et similes sordes ex aliorum nugacissimis fabulationibus acceperit, uenia est danda optimo, et de nobis benemerito scriptori.

Jam uero Brutus ipse in clade quoque Mohaciensi, ubi Ludouicus rex optimus et clarissimus pro patria et cum patria mortem fortiter occubuit, proditionis scelus identidem repetit. Quod sane non erat, cur fortissimorum militum scineribus is crimen inureret, cum ex viginti quinque millibus, qui in acie steterant aduersus centum amplius millia pugnaturi, uix tria uel quatuor euerint ut Stephanus Broderithius Ludovici Cancellarius, qui pugnae interfuit scriptum reliquit. Omnes ibi

⁴ Istvánffy kezével: Querencenius non debet defendi quia male egit. Sed tamen timiditati et pusillanimitati eius ascribenda deditio quam proditioni.

velut ad aram mactatae hostiae, una cum Rege optimo occubuerunt. Prorsus ut indignum sit fortissimorum virorum manes tam foedi criminis nota contaminare. Nec audiendus est hic Sambucus quoque ille semiteuto, patriarum historiarum teredo, qui innocenti regis Joannis nomini nefarii sceleris notam, nullo eius merito impignit, dum auxilio ad Ludovicum properantis moram prodicionis crimine suggilare audet cuius satyricam maledicentiam Brutus quoque ipse nonnullis in procis merito castigat. Ita saepe faciunt isti uituperones, ut quae in honestam aeternitatis memoriam consecranda fuerant, perpetua ignominiae labe conspuant, maiorumque cineres conspuerent, ipsi eo, quod in alios iaciunt, conuicito et maledicentia magis digni.

Sub Joannes Rege et Ferdinando alterna Procerum transitio non est proditio.

Sed et idem Brutus prodicionis crimine temere Ungaros impetit cum alibi saepe, tum in ea historiae parte, ubi Ludouico mortuo Joannis regis et Ferdinandi controuersiae exponuntur. Ac licet

Brutus Joannis caussae fauere uideatur, quem legitimis Ungarorum suffragiis pene integro ante Ferdinandi coronationem anno, creatum esse Regem scribat: ita tamen ea caussa sub iudice adhuc pendet ut ampliacioni locum superesse in obscuro non sit. Nec ego rem controuersam priuati iudicii faciam, cum sciam non esse, unius aut alterius priuati, de Regum controuersiis statuere, quae non legibus, sed armis, non iudicibus, sed militibus, non Minoe, sed Marte disceptari, decidique solet. Proinde cum per illa tempora Regum creatio ob consiliorum uarietatem geminata esset et Regum uterque se legitimum uerumque Regem Ungariae uideri uellet, inde fiebat, ut crebrae transitiones ab uno ad alterum fierent, et quia noui quotidie casus suboriebantur, alternae defectiones, transfugiaeque honesta esse uidebantur. Neque uero transitio crimen habet, sed transitionis caussa; ut si quis ab eo, pro cuius uictoria errore falsus pugnavit, transeat ad meliorem caussam tuentem, non solum non sit repraehendendus, sed afficiendus etiam summa laude. Non enim haec inconstantia uel proditio partis, sed mutatio consilij est quae cum a certa ratione fit hominis ab errore resipiscentis, nemini sane uitio uerti debet. Certe si qui tunc a Joanne Solimani beneficiario ad Ferdinandum transierunt, transfugae aut defectores, uerbo quidem paullum clementiore dici, proditores dici, non possunt, uti nec illi si qui a Ferdinando ad Joannem legitime electum Regem, rationem consiliorum meliorum secuti, desciverunt. Quarum sane rerum in posteritatis iudicium releuanda est. Illud quoque non minoris

momenti est, quod Georgium Cardinalem, quo magis Castaldi gentilis sui caussam Brutus foueat, enormibus conuiciis passim honerat immerentem, ut uideatur Philippicam texere, non historiam. Sicanos quoque qui illum trucidarunt, ab omni crimine uindicat. Et centorium Italum scriptorem repraehendit, qui parricidas illas stilo acerbior perstrinxit.

Ac huius quidem generis non pauca in Bruto leguntur, quae non minus acre iudicium ut examinentur, quam eruditionem requirunt, ut emendantur.

Vlpianum Ptolemaei non
est Alba Julia.

Nec minus in aliis quoque alucinatur, ut quod Albam Juliam Metropolim Transyluaniae Ulpianum ueteribus dictam fuisse temere censet, unde Albianum, ac postea Alba Julia sit usu uulgi literas detorquentis, nuncupatum. Atqui ego non dubiis argumentis in annalectis luculenter ex Romanis lapidibus, qui e ruderibus ueteris urbis effodiuntur ostendi, hanc Albam Apulum fuisse olim dictam, Romanorumque Coloniam fuisse; Cuius urbis meminerint Ouidius in consolationibus ad Liuiam, Ptolemaeus, Pandectae uiris uetustissimi, qui hodie Florentiae asseruantur, liber ipse Justiniani Caesaris, ut creditur, archetypus. Nam quod Stephanus Taurinus a Julia Augusta, Marci Antonini Imperatoris matre, dictam fuisse Albam Juliam comminiscitur, plane a ueritate abhorret: Haec enim Alba recentior est quam ut eam antiquitatem referri possit. Nam neque eam uetustatem prae se fert, uel aedium uel murorum structura: nec ulla antiquarum inscriptionum indicia docent: nec ueterum quisquam, Strabo, Ptolemaeus, Plinius, qui Dacias descripserunt, ullam hic Albam Juliam constituunt; quo sane fit ut a me impetrare, nequeam, ut absque cunctatione Taurini fidei aestipulari possim.

Jam illa minutiora uidebuntur fortassis, qui quae Aristarchus aliquis iugulet quod Mansum Transyluaniae fluuium ex usu uulgari Mancsium ubique Brutus appellat, nullo ueterum exemplo. Nam Strabo uetus author, Marisum: Tacitus Marum: Plinius Morum: Herodotus Marim appellant.⁵

Quid dicam de innumera Ungaricarum appellationum turba quarum alia corrupta, alia detruncata, alia mala deprauata interpretatione sunt: quae nisi ad uernaculae nostrae linguae amussim dedolentur, posteritas nostra non risu magis, quam indignatione excipiet. Illud autem seria animaduersione castigandum censeo, quod plerique scriptores, ac in primis

5 Istvánffy kezével: Taciti locus non caret mendo.

Bonfinius ipse, cuius uestigia in nominibus propriis Brutus sequitur analogiam nominum Ungariorum temere negligunt, ut cum pro Batorio, Batorem uel Batoraeum; pro Tomorio Tomoreum; pro Batthiano, Batthianem dicunt. Nec uero necesse est Batoriorum familiam ad Batorem quandam Pannoniae olim Regem alienigenam uti Bonfinius credi postulat, dedicare, cum domesticum habeat antiquae appellationis etymon. Bator enim uerbo Ungarorum uernaculo animosum magnanimumque significat, unde et oppidum synonymum, conditoris haud dubie nomen seruans; ab eo oppidi, appellatione gentilitia dicti sunt Batorij. Et si abstrusior ratio talium uerborum indagetur nulli dubium erit, quin Batorius Batthianus, Tomorius sit scribendum, non Batoreus etc.

Patronymica Hebraeorum imitantur.	Hungarica analogiam
---	------------------------

Cum etenim fons et seminarium omnium linguarum Hebraea sit, uariae propagines in Hungarorum quoque idioma communicatione pariter rerum, et uerborum ex eadem lingua transierunt. Quapropter sicut Hebraei ita et Ungari omnia patronymica usitate in iod terminant; ut quemadmodum Hebraeus dicit, *לְבָרְךָ* Carmeli idest Carmelitanus, *אֶרְמְתַי* Arimathai idest, Arimathensis; *יְרוּשָׁלַיִם* Jerusalami, idest, Hierosolymitanus: ita Ungari quoque Budai, Varadi, Todi; idest Budensis, Varadiensis, Todiensis. Ubi animaduertere licebit apud Graecos quoque non dissimile quiddam primigenicam consuetudinem uidetur fuisse meditata, qui, nisi quod usitatam uocum terminationem, ad finem *ω* apponunt, pleraque patronymica in iota terminant, ut: *Ἰωάννης*, *Ἰωάννης*; *Ἀθηναῖος*, *Ἀθηναῖος*; *Ῥόδιος*, *Ῥόδιος*; *Ῥωμαῖος*, *Ῥωμαῖος*. Hebraeorum haud dubie idioma ad se Graeci transferentes, qui ut furtum caelarent uernacula illa syllaba *ω*, ueluti septo aliorum peculium incluserunt, ne internosci possit. Etsi itaque Graeci de nominum originibus gloriantur, hic quoque tamen manifesti peculatus repetundarumque postulari poterunt, qui quae sua non erant ad se harpagarunt. Sicuti autem ab Hebraeis Graeci ita a Graecis Latini patronymicas terminationes aeus et ius acceperunt ut Rhodius, Athenaeus pro quibus usitate Romani dicunt Rhodiensis, Atheniensis etc. Extranea quoque Ungarorum patronymica ad hanc amussim formantur, ut a Buda, fit Budai Gentile, Hebraea nimirum Hungaraque terminatione: hinc Budaeus Graeca forma Budanus, uel Budensis Latina. Sic Roma Romai, Romaeus, Romanus. Creta, Cretai, Cretanus, uel Cretensis. Ai enim in e mutatur usitate. Inde fit ut omnia locorum nomina in a desinentia et iod Hebraeorum forma, iata uero Graecorum more in fine assumptia regulariter per aeus faciant pat-

Beta, Beta, Beta,

Βατόν, Βατόρο: Τάμπ, Τυρόι, Τυρόειο. : et alia infinita

Barrocas : Etiam si itaque supinum quorundam acumen diuersu

Aliaque nomina Ungarica, quibus Bonfinij Brutique historiae abundant, ab eadem norman sunt dedolanda. Hinc et illud manifestum est, ea nomina

наблюдения, проведенные

Nec illud silentio praetermittendum putavi, quod uno atque altero loco, historiae series, studio, opinor, ab autore praetermissa est, cuius lacuna non nisi paginis aliquot expleri queat. Eius materiam Centorius rerum Transylvanicarum Italus scriptor subministrabit. Nam Brutus Hispanis plus satis obnoxius, ne uideretur, Bernardum Aldanum Hispanum, Lippae cum praesidio

Brutus Hispanis plus aequo
fauct.

praefectum popularesque eius offendere de
industria Temesuari extremam expugnationem
Lippaeque excidium praetermisit, maluitque
ingentem in commentariis suis reliquere, quam apud Hispanos inuidiam
sibi conciliare.

Haec et talia non insectandi tantum uirum studio refero, qui omni
laude maior est, qui de nostra gente, piisque patrum Manibus, nihil sibi
reliqui ad summam diligentiam faciens, tam praeclare est mentus, ut
memoria beneficii sempiterna non maiores dumtaxat nostros, sed et
posteritatem omnem sibi obstrinxerit, sed ut ostendam uel tantum uirum
in exoticis praesertim rebus labi potuisse et, si quando operis editio
curabitur, acriore iudicio eliminanda illa ac annotanda esse. Cum itaque
hic author omnibus uirtutibus, quae in historico excellere debent, ueteres
illos propemodum aequauerit, danda est opera, quanta potest maxima, ut
cum Dei benignitate, eius in lucem propagandi cura Serenitati Vestrae
incumbat, doctus at perspicax Censor adhibeatur, qui ita rerum et
uerborum nauos castiget, ut prima editio pura tersaque ac omnibus,
quoad eius fieri potest, numeris absoluta, in exoteras typographorum
officinas exeat. Nihil tam capax forticitorum sicut typographia; ubi ad
omnia literarum monumenta quae oculatissimum ac plane Lynceum
oportet esse illum, qui scriptorum typis publicandorum curam in se
recepit. Prima etenim archetypi corruptela ita in omnem posteritatem
librorum transfundetur, ut caeteri exemplaris nepotes, et nati natorum, et
qui nascentur ab illis a primo traduce originalem labem trahentes, uix
unquam postea ad archetypi puritatem reduci possint. Quae curare in
primis Serenitati Vestrae incumbit, sub cuius nominis felici auspicio
tantum actum praeclarum opus in lucem hominum proditurum est.

Nec audiendi sunt hic leues illi, et diuturna seruitute, in
assentationem eruditi stipites, fungi, asini: Principis esse, arma tractare,
exercitiis ductare satellitum militumque, cohortes alere: papyraceas uero
hasce (...) lias in Scholas et tabularis esse ablegandas et alia huiusmodi.
Quae uerba usque adeo sunt putida, ut nec reputatione indigeant, et
digna, quae a bouis uel Thersitae statua proficiscantur. Nam si plaris est
honestae fama uirtus, nomen, existimatio, quam popinae cupediae,
diuiciae, bella: certe etiam prima in hominum uita haberi debet honestae
famae ac uirtutis nominisque sempiterna memoria quam omnes qui recte
iudicant, quauis iactura rerum et uitae statuunt sibi

redimendam. Ea autem nominis honesta fama beneficio historiarum conseruatur. Sed haec penitiores Philosophorum libri docent.

Quicquid dixi ad unam summam refferri uolo audacterque apud Serenitatem Vestram contendo, ne Brutum hunc rerum nostrarum promum, condum, sapientissimum, Ungaricique nominis et laudum clarissimum praeconem diutius inscruinijs latere permittat. Jampridem lucem et coelos illa operis maiestas affectat. Nec expectandum est, dum omnibus numeris sospitaꝝ tranquillamque rempublicam habeamus. Nunquam ita bene subducta ratione gubernari regna, respublicae, totaque adeo mortalium uita potest, quin res, aetas, usus, tempus, semper apportet aliquid nouae. Quod tamen non debet esse tanti, quin inter reliquam rerum gerendarum morem ista differri, prorogarique debeat. Haec quae dixi dissimulanda mihi non fuerunt, magnamque in spem uenio fore ut haec sententia mea eorum omnium qui aeterni maiorum nostrorum gentisque laudi recte consultum cupiunt suffragiis conprobetur.

Stephanus Zamosius

Brutus történeti munkájának kiadásáról

Erdély Felséges Fejedelmének stb.

Johannes Michael Brutus magyar történeti munkájának kiadásáról szeretnék néhány szót szólni, "Felséges" Fejedelem, s arra kérem Felségedet, méltóztassék kegyesen meghallgatni mondanivalómat.

Nem vagyok annyira öntelt és helyzetemmel is tisztában vagyok annyira, hogysem bármit is merészeltem volna mondani a szerző kiadásával kapcsolatban, ha nem bátorított volna a jelenlegi helyzet. Miután ugyanis a kitűnő szerző fáradságos gonddal megírt művét Felséged azzal bízta gondjaimra, hogy a lehető legkörültekintőbben és alaposan foglalkozzam vele, s amennyire rajtam áll, javítsak a szövegen: most úgy érzem, az is feladatomban, hogy közvételek néhány megjegyzést erről a munkáról; nem hiszem, hogy bárki is hibámul róna fel, ha — bármily jelentéktelen is személyem hazánk jeles litterátusai közt — közbevetve kifejténém véleményemet eme kiváló munka közzétételéről, hogy azután a kiadásról szóló végső döntést mégis Felségedre bízom.

A legkiemelkedőbb királyok képezik az irodalom témáját. Dalszerető, aki tett éneklésre valót.

Régi szokás, s a korábbi századokban mindig úgy is cselekedtek, hogy a legkiválóbb hadvezérek, királyok, fejedelmek, midőn halhatatlanságra méltó tetteket hajtottak végre, koruk élenjáró tudósai közül udvarukba, sőt, szoros környezetükbe fogadtak valakit — nem érezték nagyságukhoz és méltóságukhoz méltatlannak ezt a feladatot —, hogy dicső bátorsággal végrehajtott tetteiket ezek ékesszólóan s alkalmas módon írásba foglalják s az utókor emlékeztetere hagyják.

Nagy Sándor mellett ezt tette Callisthenes, ezt tette a két hírnévben és hősiességben egyenlő Scipio idején Ennius és Polybius, Traianus alatt Plutarchus; de hogy ne a régieket soroljam, az elmúlt században ilyen volt Bonfini híres királyunk, Mátyás mellett, legújabban pedig István, Lengyelország felséges királya mellett a mi Joannes Michael Brutusunk, aki Bonfini követte, nála ugyan fiatalabb, de tanultságban és ékesszólásban — megítélésem szerint — felülmúlja elődjét. Halhatatlan dicsőség illeti Felséged nagybátyját, Lengyelország hírneves királyát, aki valamennyi tudós közül eme Joannes Michael Brutust választotta ki. Brutus a magyarok viselt dolgairól szóló műveket, amelyek a Mátyás halálát követő időszak viharai miatt szétszabdalódtak, hiányossá lettek, s szinte kiforgatták őket, egyetlen kötetbe foglalta össze és készítette elő a

kiadását úgy, hogy mindenfelől összekutatta a regösök énekeit, s mint egy hatalmas hajótörésből összegyűjtötte az írásokat, hogy a magyarok történetét, amely csaknem véglegesen megszakadt, megőrizvén a méltatlan feledéstől az utókor örök emlékezetére bízza.

Így tehát egyedül neki köszönhető, hogy a becsület oly ragyogó példái, a sok jeles név, a főurak, királyok és a kiváló katonák tettei, a jeles idők megannyi dísz megőrződött, s megmenekült a végzetes romlástól.

A bátor férfiak dicsőségre
és hírnévre vágyanak.

Azokat a dolgokat, melyek az élet külső javainak számítanak: a társaságot, gazdagságot, a testi egészséget, a vagyont — mindenki leghőbb vágya, hogy ezeket elérje — a nemeslelkű és bátor férfiak könnyen tudják nélkülözni, azt azonban nem képesek közönyösen elviselni, ha árnyék vetül nevükre s megítéltetésükre; azok számára, akik a hazáért, polgártársaikért, a közjóért élnek, semmi sem fontosabb, mint hogy dicsőségük és hírnevük örökké fennmaradjon. Mert bár a természet rövid életpályát rendelt el számukra, dicsőséget és hírnevet mérhetetlent adott; s míg jó szellemeinktől függően van néhány évünk s a napvilág fényét élvezhetjük, addig ők hírnévre, dicsőségre, tisztességre, örök életre vágyanak. Foszd meg a híres férfiakat dicsvágyó lelküktől, s többé semmire sem fognak vágyni, nem lesz, amiért rettenthetetlenül vállalják a veszélyeket, ami miatt meghaljanak a hazáért. Foszd meg őket a jövőben való reménytől, s semmi sem fogja őket arra indítani, hogy veszélyes, hírnevet hozó tettekre vállalkozzanak. A dicsőség és a hírnév utáni vágy ösztönzi a nemes lelkeket, s ez sarkallja őket a bátor tettekre.

Nagyjaink üdvözült lelke, a hős katonák eltemetett hamvai, kik az elmúlt időkben haltak meg oltáraikért és tűzhelyeikért küzdve, örök hálát adnak a legnagyobb és legnemesebb királynak, Istvánnak azért, hogy nevüket, tisztességüket, dicsőségüket a feledés homályából a fényre hozta, és e történeti mű által az örökkévalóság jutott osztályrészükül.

Amiatt pedig Felségednek mondanak köszönetet, mivel ezt a történeti munkát, mely eddig magánemberek kezén volt, mindenki számára ismeretessé tette, kiadta, s megoltalmazta a mostanáig fenyegető pusztulástól, s a feledés mélyéből a halhatatlanságba emelte. A történelem, melyet joggal neveznek az idő lámpásának, abban is segít, hogy míg a pusztító enyészet mindent eltöröl, az ő jóvoltából az elmúlt események, a nagy férfiak tettei az örökkévalóságba kerülnek át, s az ide jutás reménye arra indítja a nemes lelket, hogy súlyos nehézségeken át is a dicsőség felé vezető erény útját járja.

Mivel az élénk szellemű, csaknem isteni tehetséggel megáldott Brutusunk ezt kiválóan elvégezte, s a magyar történelmet önnön szorgalma által megmentette a pusztulástól, úgy vélem, senkitől sem idegenek annyira a Múzsák, hogy ha elolvassa ezt a kiváló munkát, ne nyerné meg tetszését, még ha csak keveset is kóstolt belőle, s e tetszés által lelkesítve sem munkát, sem fáradságot nem kímél, hogy e nagy történetíró a lehető legszebb és leggondosabb kiadásban jelenjék meg.

Milyen volt Brutus és mi indította műve megírására.

Úgy látom, Brutus nemes vetélkedésből Bonfini-t választotta példaképül, hogy megmérkőzzenek egymással ezen a pályán, de mivel mindkettő azonos ütemben tart a cél felé, nem tudom, melyikőjük tudná elragadni a pálmát a másik elől. Véleményemmel nem szeretnék elébe vágni a tudósok ítéletének, s más bírálók előtt sem akarok nyilatkozni, de bizonyos vagyok benne, hogy sokan lesznek, akik Brutust messze Bonfini elé merik helyezni, s ha magam is ehhez a véleményhez csatlakozom majd, úgy hiszem, nem fogok meggondolatlanul cselekedni.

A munka egész gondolatmenete arra utal, hogy maga Brutus rendszerezte fáradságos munkával. Igen sok dolgot kellett átgondolnia, hogy eleget tegyen a magára vállalt feladatnak. Eközben nagyon is tudatában volt annak, hogy ki róttá rá ezt a munkát: a legműveltebb és legbölcsebb király — a művet magát is neki ajánlotta —, s ha ezt nem dolgozza ki és a végső símitásokat nem végzi el, akkor nem illendő vele a nyilvánosság elé lépni. Azt is elhatározta, hogy Bonfini művét folytatja, aki hírnevével kiemelkedett a magyar történetírók közül, s akit felül akart múlni, vagy legalábbis vele egyenlőt akart alkotni. Hogy kettejük közül kié a pálma, azt az utókor ítélőszéke fogja eldönteni. Ha viszont a stílust vizsgáljuk, Brutus most és örökkön örökké felülmúlja Bonfini-t.

Azt is meggondolta, mi az emberek elvárása tehetségével és szorgalmával kapcsolatban: az, hogy elkerülje a közönségeset, s a régi írók szintjén és eleganciájával formálja meg művét: amikor Firenze történetének 8 könyvéről mondtak ítéletet — ezt a tudósok nagy tetszéssel fogadták, s még szerzője életében Lyonban jelent meg nyomtatásban — tehetségének e hajtása alapján Brutust a legtöbb ember századunk legkiválóbb történészének nevezte. Jóllehet, ez a dícséret azoktól származik, akiket Brutus megdicsért, tanúságuk mégis számba vehető, mivel e dologgal kapcsolatban magának Brutusnak a tehetsége adhat hitelt a művelt embereknek. De mit fognak szólni akkor, ha a külföldi tudósok meglátják, elolvassák, megismerik ezt a magyar történelmet,

amely tehetségének sokkal fényesebb bizonyítéka, mint bármilyen másé, de nemde Brutusról is ugyanazt fogják mondani? Ciceró is mond Telamonról a régi költő szavaival: „mert jólléhet, az emberek színe virágának amattól ehhez vezető úton”. Paródisz is!

Nemde Brutus az, akit az ég emelt a dicsőség?
Kit láttak? Kinek az orcájától fordultak el valamennyien?

Többször lehetett hallani a híres törtéget, amint arról a történeti művéről adott tanúságot, s elmöndölgött, hogy mindazokat az ékesszótásokat és szavakat, melyeket kora ifjúságától kezdve a kiváló szerzőknél olvasott és elméjébe véselt, azt beledolgozta ebbe a történelembe. Számtalan éji virrasztásának s munkájának mintegy végső gyümölcse, s tehetségének erejét leginkább erre koncentrált. Hogy ezt így van, azt maga is tanúsítaná, ha ő maga hallgatott volna is: a hatalmas munkában honnól

S az mekkora tehetségről árulkodik, ha valaki olyan művet ír, mely bölcs mondásokkal van tele? Mégpedig olyanokkal, melyek akár Apolló Jósszékétől származhatnak: csodálatos helyekről idéződni aligha a művelt világ e szempontból. Sallustiusnak juttat az első helyet a történetírásban. Tacitust e vonatkozásban a legelső római történetírók között tartják számon. Ez a történetírók pedig szorosban tartják egymást: Tacitust és Sallustius követi (olyan sorrendben nem illető), ahogyan ő utánozza őket, akik úgy beszélnek el az eseményekről, hogy egy szor minden életbölcsekségeket és olyan példákat is adnak, melyek az emberek minden tevékenységében javára szolgálhatnak. Ahol viszont Brutusunk bővebben fejteget közhasznú gondolatokat, ott valószínűleg Thukydideszt utánozza, aki, ha az hasznos történetírás szempontjából, bővebb tárház és hű sáfára a bölcs gondolatoknak.

Bonfini és Brutus összevetése.

Mivel Bonfini idősebb Brutusnál néhány mű: veltségben és tudásban is mögötte helyezik. Jólléhet ezt akkor lehet majd a legoligobólulánabbul megítélni,

ha Brutus műve megjelenik, de addig sem tudok egyetértéssel elárulni, mert ha eltekintek a különbségtől, semmi olyan csimlások, amiben Brutus Bonfini mögé kerülne. de nagyon is gőgös és bolgól nosztalgikus

Mindkettejükre jellemző az eseménygazdagság és az ékesszólás, de Bonfini arányosabban szerkeszt. Brutus különösen az első könyvekben részletezőbb valamivel, amint azt a dolgok fontossága megköveteli: Bonfini ezzel szemben az első kérdésekben a szükségesnél többet

későbbiekben terjengősebb. Ami a teljes történeti leírást illeti, Brutusnál ez bővebb és terjedelmesebb, mint Bonfininél: amazt egy bő köpennyel hasonlítanám össze, Bonfini pedig egy méretre szabott szűkebb tunikával. Bonfini a magyarok történetének kezdetétől fogva több mint ezer év eseményeit tárgyalja olyan felosztás szerint, ahogyan az lehetséges volt. Brutus csak 60 év történetét foglalja össze, s munkája mégis bőségesebben, szélesebben, sőt, mélyebb mederben folyik, és terjedelme, ha nem is múlja felül Bonfiniét, azonos vele. Azt hiszem, Bonfini az évkönyvek hiánya miatt a régiség homályába vesző dolgokat nem tudta kibogozni, azért szorult ennek a nagyon nagy időnek a történelme ilyen kis kötetbe. Mert a magyar királyság gyermekkorában nem ismerték a latin betűket, sőt, hírért sem hallották, nemhogy évkönyveket tudtak volna írni, melyeket azután a későbbi századokban a tudósok megfelelő történeti munkában foglalhattak volna össze. Ifjúkorában az ország aztán felvette a keresztény vallást, úgyhogy az írással is megismerkedett. De országunk csak élemedett korában kezdte megízlelni a római irodalom édességét. Ebből következik, hogy az első századok emlékeit, melyeket Bonfini decasokra osztott, alig-alig foglalták írásba, vagy ha igen, akkor ezt külföldi emberek tették.

Továbbá úgy látom, Bonfini életközelibb, Brutusban pedig több az erő és a szellem. Amabban több a könnyedség, emebben a szorgalom. S ha szabad őket a költőfejedelmekkel összevetni, Brutus inkább Vergiliushoz, Bonfini pedig Ovidiushoz hasonlít. Ezt a Gráciák kormányozzák, amazt inkább Pallas Athéné. Brutus olyan, mint a Nílus és a Duna, szavai és az események szélesen örvénylenek, Bonfini olyan, mint a Tigris vagy a Dráva, mély, de szűkebb mederben folyik. Brutus a pontos, gondos megformálásban verseng Bonfinivel, Bonfini a gördülékeny könnyedségben Brutusszal. Bonfiniben kevesebb a művesség, de nagyon természetes. Brutusban mindkettő egyformán megvan, s mint valami páncélos, teljes szerelésben tör a győzelem felé. Bonfini portyázó könnyű lovas módjára inkább röpül, mint halad. Brutus szavainak súlyához hozzájárul rendkívüli lelkiismeretessége, Bonfini nem törődik a külső formával, bármilyen közhelyet felhasznál. Amaz fenségesen, magas kothurnuson lépked, ez pedig az alacsonyabb rangú s e között. Bonfinihez inkább a komédia, Brutushoz pedig a tragédia illik: ez talán abban is tükröződik, hogy Bonfini a magyar királyok és az ország legvirágzóbb állapotáról, Brutus pedig a szerencsétlen pusztulásról írt. Bonfini ritkán szövi be véleményét, ez a mi Aeropagitánk viszont mindenkor. Amaz nem

csak a magyar történelemmel foglalkozik, hanem hosszan kitér az olaszokéra, franciákéra és németekére is, végül pedig, majdhogynem későn, visszatér az eredeti témához. Ez nem keveri össze a magyart az idegen történelemmel, csak akkor, ha az a célját szolgálja, s ha el is tér, ezt csupán akkor teszi, ha alkalom kínálkozik, és nem keresi rá a módot.

Összefoglalva: Bonfini sokfélét ír, Brutus pedig egy témáról kimerítően. Ez leginkább a tanult főket vonzza, Bonfini pedig a tanulatlanokat is.

De attól tartok, hogy — míg kettejük stílusát mérlegelem — sokan megszidnak, mert elettem a kritikusok elől a kenyeret. Valójában azonban sem szándékomtól, sem feladatomtól nem látszik idegennek, hogy a tudós cenzorok számára körütekintően elmondjam véleményemet, mert így helyesebben foglalhatnak állást velük kapcsolatban.

Mivel Brutus ilyen kiváló szerző, Felséged akkor cselekszik az utókor emlékeztére legméltóbb módon, ha mielőbb megjelenteti nyomtatásban művét a jó keresztény világ számára. Tudom, sok minden jöhet közbe, ami késleltetheti Felséged szándékát a szerző kiadásával kapcsolatban: a jelen zavaros idők, a háború megkezdésének, illetve folytatásának terhe, a most és a jövőben szükséges kiadások, a kincstár szűkössége, s legfőként a leglényegesebb és szükséges ügyeket fenyegető veszedelem. Ezek mindenki véleménye szerint kétségtől sokkal jelentősebb dolgok, de oly számottevőnek nem kell tartani őket, hogy túlságosan eltérítsék Felséged elhatározását. Sőt, épp a fenyegető háború terhe miatt nem szabad elhanyagolni, hanem sokkal jobban kell támogatni és azon munkálkodni, hogy minél előbb ki lehessen adni ezt a jelentős szerzőt. Mindennemű habozás és késlekedés csak árt. Sok váratlan dolog eshet meg, ezek pedig minden korban kárt okoznak a magukat védeni nem tudó könyveknek, ahogyan most is okozhatnak a tűzvészek, a fosztogatások, a moly, a gondatlanság, a rablás, s főként az idő okozta károk, amelyek még a legnagyobb jelentőségű dolgokat is pusztulásba döntik. Így veszték el a pergamoni királyok és Philadelphus ragyogó kincstárának könyvei, így ment tönkre Mátyás király kiváló és nevezetes, sok ezer kötetes budai könyvtára, melynek pusztulásából Helidorus, az Aetiópai történet szerzője, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius (Mátyás király dicsőségéről), Bonfini (A hitvestársi szeméremről), Crestonius Gorippus, aki a Joannida-könyveket írta, s néhány más szerző, mintegy halottaiból feltámadva a minap került elő, valamilyen szerencse megőrizte őket. Sok más könyvet viszont, melyeket

Mátyás király halála után a tudós férfiak saját koruk emlékének állítottak, s a királyi levéltárakban őrizték őket, ameddig fosztogató törökök Buda városának más díszivel együtt rabolták el. A királyok és előkelők habozása miatt a Bonfini iudeasait kevés választotta el attól, hogy Magyarország szomorú pusztulásával együtt teljesen megsemmisüljenek. S bár az erdélyi írástudó Brenner Márton, az említésre méltó férfiú nem vállalta magára, míg a mieink nem is törődtek vele — Bonfini történeti művének elsőként való kiadását, ez a nagy szerző örökre elpusztult volna. S bizony, semmi sem lenne birtokunkban eleinkről, azok viselt dolgairol a midéink évkönyvének néhány erősen ködös részén kívül. Nem lehet eléggé elítélni azkorábbi királyok és fejedelmek rút bizonytalankodását, igaz ugyan, a magyar állam zűrzaváros, viharos állapota miatt nem volt eléggé fontos számukra Bonfini művének kiadása.

Mert ha János király halála után, azután, hogy a török elfoglalta Budát, ez a Brenner egymaga képes volt arra, hogy a szinte teljes pusztulásba dőlt Magyarország gondozza Bonfini művének kiadását,

sokkál inkább meg tudták volna tenni ezt azok, akik kincsekben és tisztségekben bővelkednek, de többet jelentett számukra a javaikban való dúskálás, s a csúf gyávaság, mint az, hogy az utókorral s a diadolsággal törődjenek, rezzell má' készakarva nem törődnek, mint látjuk, s a többséget nem izgatja jobban, mint az, ami Hercules oszlopain s napnyugaton túli történetik. Ezek a kalmárokra és vészkeszalácsárusokra hasonlítanak, akik egyik napról a másikra élnek, hogy azt ne mondjam, a barmokra hasonlítanak, melyek csendben élék le életüket, s nem tudják végig gondolni, mi lesz velük holnap, és holnapután! Ferveinknek mindig az örökkévalóságra kell tekinteni, mondta Cicero, s azt tartják, az élt a legtöbb, aki nagyra értékelte az emberi nemet.

Midőntehát, emlékeztetve Brutus a feladatot osztó legkiválóbb király elvárásának teljes megelégedését, s a pusztulásnak fényével, kellemességével, előgancijával, gazdag bőségével, méltányos dolog, hogy szép, emelkedett, hibátlan, térfedelmes, s a lehető legnagyobb szorgalommal kicsiszolt írását

Az erdélyi írástudó Brenner Márton, az említésre méltó férfiú nem vállalta magára, míg a mieink nem is törődtek vele — Bonfini történeti művének elsőként való kiadását, ez a nagy szerző örökre elpusztult volna.

Midőntehát, emlékeztetve Brutus a feladatot osztó legkiválóbb király elvárásának teljes megelégedését, s a pusztulásnak fényével, kellemességével, előgancijával, gazdag bőségével, méltányos dolog, hogy szép, emelkedett, hibátlan, térfedelmes, s a lehető legnagyobb szorgalommal kicsiszolt írását

Az erdélyi írástudó Brenner Márton, az említésre méltó férfiú nem vállalta magára, míg a mieink nem is törődtek vele — Bonfini történeti művének elsőként való kiadását, ez a nagy szerző örökre elpusztult volna.

az utókorra hagymányozzuk. E Brutus annál is inkább megérdemli mindenki megbecsülését és szeretetét, mivel mindig kevesen voltak, akik alkalmasak voltak arra, hogy megszerezzék a történetírás pálmáját. Ez kétség kívül nehéz dolog, ugyanis mindannak, ami a költőt, a szónokot, a filozófust külön-külön ékesíti, a történetíróban együtt kell lennie.

Mennyire nehéz feladat történelmet írni.

A költő számára elég, ha gyönyörködtet és tetőzés szerint tárgyalja a témát, s nem túlságosan érdekes számára, hogy megtörtént dolgokat vagy pedig meséket beszél el. A szónokról, ha teljesen meg tud győzni a kitalált dolgokkal, tettekkel és az így-úgy összeszedett tanúkkal, azt mondják, megtette kötelességét. A filozófus, ha jól tanít, úgy vélik, teljesítette feladatát, s ha ékesszóló, nem szidjuk meg érte, ha nem az, nem nagyon kérjük számon tőle.² Ugyanis elég, ha szavakba foglalja azt, amit akar, s világosan megmondja, mit értsünk rajta, mint ahogyan Cicero teszi a legfőbb jóról írott művében. Ha a történész mindezt nem egyesíti magában, aligha fog feladatának eleget tenni. A mi Brutusunkban mindez úgy van együtt, hogy méltán nevezhetjük azt istenek Pandorájának (a mindennel felruházottnak) s Róma városának egykori kiváló történetírói közé számlálhatjuk. Ugyanis egyfelől feltétlenül gyönyörködtet, másfelől híven beszél el a történeteket, és meg tud győzni, mert jól tanít, s ékesszólása méltó a történelem nagyszerűségéhez.

Brutusnak megvannak a maga hibái.

Azonban még mielőtt ez a nagy munka sajtó alá kerülne, két dolgot kell újból alaposan átgondolni. Ebben a terjedelmes, a szavak bőségének gátat nem szabó munkában ugyanis sok fárasztó rész van, nem annyira a szerző, mint az íródeák hibájából, aki lemásolta. Ezek a részek zavarosak, a szavak össze vannak dobálva, a történet folyamatossága gyakran megszakad, s nem lehet kikövetkeztetni az értelmét, hacsak a hiányzó részek valami szerencsés kiegészítéssel, mely természetesen adódik az elbeszélés folyamatából, nem pótolhatók.

Ehhez veszem még a szerző néhány helyen fellelhető hosszúra nyúlt mondatait, ahol az események és szavak mintha egy gomolyagba lennének összehordva, s ez nagyon homályossá teszi a szöveget, melyet olvasás közben nem is tudsz egy lélegzetre átfogni, s a hyperbatonokat, az elbeszélés összezavart fonalát alig tudod megérteni. Hogy ez ne okozzon

2 Istvánffy-kezével: Iustus Lipsius Cornelius Tacitushoz írott előszavából.

fáradtságot és ne legyen terhes a kedve vesztett olvasó számára, a periódusokat több részre és mondatra kell különíteni, hogy az elbeszélés hosszú folyamatát — ily módon több tagra osztva — könnyebben felfoghassuk és megérthessük.

De — jöllehet nagyszerű író — más dolgokban sem mentes annyira minden hibától, hogy ne lenne szüksége bírálóra. Nem hiányzik belőle az erő, a súly, az emelkedettség, a mondandó bősége, a megbízhatóság, a tudomány és tehetség nagysága, de ami halandó voltunk sajátja: az oly sok és oly különböző dologban való tévedés, botlás, az e jelentős szerzőt is az emberek sorsával rokonítja. Néhány dolgot fel fogok hozni ezzel kapcsolatban, nem azért, hogy kikezdjem ezt a kiváló férfiút, akit nem is tudnék annyira dicsérni, amennyire megérdemli, hanem, hogy ha valaki ezt a történeti munkát kézbe veszi, akár azért, hogy szidja, akár azért, hogy elolvassa, helyesebben gondolkodjék a megítéléséről.

Az árulás bűnét, melynél nem is lehet visszataszítóbbat, súlyosabbat, keményebbet elgondolni, Brutus gyakran felrója nemzetünknek, vagy ami ugyanazt jelenti, a megbízhatóságot hiányolja. Miközben a magyarokat így ostromozza, megfélemlíti saját megbízhatóságáról, melyet megkíván a történetírás, valamint az állhatatosságról, melyet maga az ügy követel meg, s önmagát is ugyanannyira megsérti, mint ahogyan bennünket. Ez a súlyos elmarasztalás fokozatosan eljutott az emberek, kivált a külföldiek fülébe, olyannyira, hogy szemükben örök időkre súlyosan megbélyegeztettünk, s ezt a bélyeget mindig magunkon fogjuk viselni. Úgy gondolom, hogy ahol Brutusnál ezt a szót lehet olvasni (és gyakran lehet), ezt valami enyhébb, szelídebb kifejezéssel kell helyettesíteni, hogy így nevünk szégyene, melynek bélyegét ocsmány módon ránk égették, ne kerüljön be mint örök folt az irodalomba, s ne váljék örökkévalóvá. Ámbár e vádaskodások miatt nem annyira Brutust, mint az olasz és német történetírókat okolom, akiknek munkáiból Brutus sokat vett át, egyszersmind a hibái is onnan származnak.

Brutus átveszi mások mocskolódásait.

Mert Jovius csak abban tudós, hogy az olaszokat az égig emelje: a magyarokat semmibe veszi ez a minden lében kanál kiválóság, s nem szégyelli a nemzetet állhatatlansággal és árulással vádolni.

Ez a betegség a német írókba is úgy beleivódott, mintha hozzájuk nőtt volna; nem restellik gyalázatos beszédekkel támadni a magyarok erkölceit, s anélkül, hogy megérdemelték volna, az árulás ocsmány vádjával bemocskolni őket. Én viszont, ha tüzetesebben vizsgálom

történelmünket, azt tapasztalom, hogy szinte egy magyar vár, megerősített város sem a magyarok, hanem az olaszok, spanyolok gyalázatos feladása, árulása, gyávasága, félsze miatt veszett el és került a törökök hatalmába.

A Magyar Királyság az urak
gaz tettei miatt is a török
hatalmába került.

Mert Buda, miután Ferdinánd hadai kiűzték János királyt, a németek árulása miatt került a török kezére. Amint ugyanis a németek Nádasdi Tamás várkapitányt megkötözve Szulejmánhoz küldték, az áruló németek titkon kivonultak a városból; de hogy árulásuk ne maradjon bosszulatlanul, Szulejmán a távozók ellen küldte a janicsárokat, Szulejmán pedig ezután visszaadta a várost János királynak. Esztergomot először egy olasz pattantyúsmester, akinek a nevét Soiterus említi a Magyar Háború-ban, majd a spanyol Franciscus Salamanca, a várkapitány, és Martinus Ciscanus csapatkapitány árulta el gyalázatosan, utóbbiak a városból Szulejmán táborába menekültek. Székesfehérvárt az olasz vezér feladása juttatta Szulejmán kezére. Temesvárt Losonci, noha maga is végső szükségbe került, a spanyolok fenyegetései és gyávasága miatt adta fel. Lippát a spanyol Aldana gyalázatos árulása veszejtette el. Ferdinánd ezért halálra ítélte és hóhérkézre adta, s kis híján gyalázatosan elvesztette életét az, ki Lippát bűnösen vesztette el. Szolnokról előbb a németek, majd a spanyolok menekültek el az éj leple alatt. Nyári Lőrinc várkapitány akarata és ellenállása dacára, és szemérmetlenül, vér nélkül a töröknek hagyták ezt az igen jól megerősített várat. Ez előtt pedig Nádorfehérvárat adta a török kezére a trákok álnoksága, akiket rácoknak neveznek. A minap pedig Győr veszett el, mivel a német vezér gyalázatos módon megadta magát — hogy ne árulásról beszéljek. Amikor János, Erdély fejedelme Saca ostromlására jött (ez a vár neve Várad alatt), a német várőrök, mint egykor Budán, most is, csúful elbánva vele megkötözték a magyar várkapitányt, Bay Andrást, és János elé küldték, abban reménykedve, hogy e kiváló bűnös cselekedet kedvezőbb feltételeket biztosít számukra a menekevésre. Szigetvárat Zrínyi dicsőségesen, az élete árán vesztette el. Dicső halála nagy szégyen a túlélők számára. Mert míg ama két új Fabius a vészedelemben forgók megsegítésével törődik, harcra készülődik, gyűlésezik és segítségre számít, ahogyan azt el is lehet várni, ezelatt eltelik egy év: eközben pedig pusztulásra szánják őket, s hitükben és reményükben csalatkozva halálbüntetést szenvednek. Mert ha nem segítesz a bajba jutottakon ha tudsz, kiadod, elárulod, lemészárolod őket. Kétségtelen, a németek habozása volt az, ami Gyulát elveszejtette, a vár feladásának bűnét mégis

a szokásos mesterkedéssel Kerecsényi várkapitányra hárították s hamisan árulással vádolták be. A németeknek szokása a maguk sértő módján, hogy az egész magyar nemzetnek ilyen gáztetteket rójanak fel. Gyulán, amikor Bernhardus Rothenayus és valami Vilhelm, mindketten csapatkapitányok, megtudták, hogy a törökök ostromolni fogják a várat, titokban elmenekültek, jobban törődve épségükkel, mint a hűséggel és állhatatossággal, s elhatározták, hogy biztonságos helyre mennek. Amikor visszavitték őket, Kerecsényi halálos ítéletet szabott ki rájuk, de a könyörgés hatására megkegyelmezett nekik, mert félt a németek lázadásától. Miután ezek a vár feladása után visszatértek a császárhoz, a rajtuk esett sérelemre emlékezve Kerecsényit hamisan árulással vádolták be, holott tudott dolog volt, hogy csak akkor kezdett a vár feladásáról a magyarokkal és a németekkel tanácskozni, amikor már mindnyájukat pusztulás fenyegette, és elveszett a remény, hogy megtarthatják a várat. A várost ugyanis több mint két hónapig ostromolták teljes erővel — ilyen hosszú ideig szinte egy magyar várost sem vívtak, s elfoglalásuk sem tartott ennyi ideig —, és bizonyos, hogy a várban már minden tönkrement és romokban hevert, továbbá ott volt még a betegek és sebestültek sokasága, úgyhogy amikor a legvégsőig jutottak, a várost mindenki közös elhatározásával megadták az ellenségnek.³ Tehát azok illették ilyen váddal Kerecsényit, akik sokkal inkább maguk lehetnének az ő vádlottai, kik nem jöttek még egy csapattal sem a segítségére, amikor rászorult, és mint valami fényes áldozati állatot a legvadabb ellenség elé vetették, hogy lemészárolja, s míg embereivel szilárdan ellenállt az ellenségnek, nem törődtek azzal, él-e, hal-e. Szulejmán bizonyára annál inkább megbélyegzett bennünket a gyávaság és s bűnös félelem vétkével, mivel egyik várnak sem siettünk segítségére; amaz pedig halála révén győzött az élők és elevenek fölött, kit senki sem mert sem életében, sem halálában megsérteni. Nagyobb bűn, csalárdság és árulás ezt semmibe venni olyan dolgokban, melyek mindenki üdvére vonatkoznak, nagyobb bűn habozni, hátat fordítani, reszketni, a bátorságot elveszteni és restnek lenni, mint Kerecsényi vár-feladása, aki arra törekedett, hogy a legbátrabb férfiakat megőrizze a haza jobb korszaka számára. Ha tehát ezt az esetet és a többi hasonlót kizárjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy amekkora csak Magyar-

3 Istvánffy kezével: Kerecsényit nem kell védeni azért, mert helytelenül cselekedett. A megadást inkább félelmének és kicsinyhitűségének kell tulajdonítani, semmint árulásnak

ország, szinte az egész országot a németek, olaszok, spanyolok árulása és feladása veszejtette el galád és bűnös módon. Hogy van képük ezeknek a gazfickóknak ahhoz, hogy az általuk elkövetett bűnöket másokra hárítsák? Micsoda szemérmertlenség, hogy noha ők vannak teli vétkekkel, másokra kenik? Ha elolvassuk és kiszemelgetjük az olaszok, németek és spanyolok történelmét, több példát találunk benne az otthoni ellenségeskedésekre, polgárháborúkra, belföldi és külföldi árulásokra, megadásokra s mindenféle gyalázatos bűnre, mint a magyarok írott emlékeiben: s mégis, csodálatos, mennyire kisebbitik amazok mások jó cselekedeteit, erényeiket arcul köpik, saját dicséretükkel és kitalált dolgaikkal pedig mindent telekürtölnek. De ezt másutt részletesebben be fogom bizonyítani. Most térjünk vissza Brutushoz, aki ha át is vette ezeket és az ehhez hasonló mocskolódásokat mások hazug koholmányaiból, mégis mentsük felezt a kiváló s a rólunk mondottak miatt jót érdemlő író.

Brutus egyébként a mohácsi csatával kapcsolatban is megismétli az árulás vádját, ahol a legjobb és legkiválóbb király, Lajos, bátran halt meg a hazáért és a hazával együtt. Pedig kétség kívül nem volt oka arra, hogy a bátor katonák hamvaira ezt a bűnt olvassa rá, hiszen a 25 ezer katonából, akik a csatasorban állottak, hogy százezer ellen küzdjenek, alig három vagy négyezer menekült meg, mint ahogyan Broderics István, Lajos kancellárja, aki részt vett a harcban, megírta. Ott mindenki, akár az oltáron feláldozott állatok, együtt pusztult a drága királlyal. Teljességgel méltánytalan dolog tehát a hősiess férfiak halotti szellemét ilyen visszatevés bűnnel beszennyezni. Ezzel kapcsolatban nem kell az úgyszintén félig német Zsámbokira adni, aki hazája történelmét akár egy szű rágia, aki János király ártatlan nevére, noha nem érdemelte meg, rásütötte a gonosz bűn bélyegét, az ugyanis csapataival segítségére sietett Lajosnak, de késett, s Zsámboki ezt az árulás bűnének meri nevezni; ezt az élesnyelvű mocskolódást maga Brutus is több helyen méltán helyesbíti. Ezek a gyalázkodók gyakran megteszik, hogy azt, amit az örökkévalóság tisztessé emlékeztetésében kellene megőrizni, a gyávaság örök foltjával mocskolják be, beszennyeznek az ősök hamvait. Sokkal inkább maguk méltóak arra a gyalázkodásra és szidalmazásra, amivel ők illetnek másokat.

Maga Brutus is gyakran vádolja alaptalanul árulással a magyarokat másutt, akárcsak történeti munkájának abban a részében, ahol Lajos halála után János király és Ferdinánd viszályát fejti ki. Jóllehet úgy tűnik, hogy Brutus János ügyét támogatja, akiről azt írja, hogy a magyarok Ferdinánd megkoronázása előtt majd egy teljes évvel törvényesen

megszavazták és így lett király; azonban mégis elítéli, mégpedig azért, mert zavaros helyzetben nincs helye az elnapolásnak. Én magam nem teszem magán-megítélés tárgyává ezt a viszálykodást, mert tudom, hogy sem egyik, sem másik magánember nem dönthet a királyok ellentétével kapcsolatban, akik nem törvényekkel, hanem fegyverekkel, nem bírakkal, hanem katonákkal, nem Minossal, hanem Marssal szokták eldönteni a peres ügyeket s szoktak határozni.

János király és Ferdinánd
alatt ha egy főúr átpártolt
egyik táborból a másikba, az
nem számított árulásnak

Továbbá mivel ezen időkben a vélemények megoszlása miatt két királyt választottak, s mindkét király magát akarta Magyarország igazi, törvényes uralkodójának tekinteni, ebből az következett, hogy gyakran átpártoltak egyiktől a másikhoz, s mivel nap mint nap újabb példák voltak erre, a kölcsönös elpártolás és átpártolás tisztességes dolognak tűnt. Maga az átpártolás nem is bűn, csupán az oka az; például ha valaki attól, akinek a győzelméért tévedésből küzdött, holott nem kellett volna, átpártol a jobb ügy képviselőjéhez, az nem hogy nem vádolható, hanem teljes dícséretet érdemel. Mert ez nem állhatatlanság vagy a saját fél elárulása, hanem a szándék megváltoztatása, amelyet egy tévedésből felocsúdó ember határozott el, s ezt senkinek sem lehet hibájául felróni. Bizonyos, hogy akik akkor Jánostól Szulejmán jóváhagyásával mentek át Ferdinándhoz, azok vagy menekültek, vagy átpártoltak — erősebb kifejezést nem lehet alkalmazni rájuk, nem lehet árulónak nevezni őket, mint ahogyan azokat sem, akik Ferdinándtól Jánoshoz, a törvényesen megválasztott királyhoz álltak át a helyesebb megfontolás elvét követve. E dolgokat az utókornak kell megítélnie. Az is feltűnő, hogy Brutus iszonyú szidalmakkal „tiszteli” meg az ezt nem érdemlő György kardinálist, hogy annál jobban támogassa honfitársa, Castaldus ügyét, úgyhogy olybá tűnik, inkább philippikát ír, mint történelmet. Az orgyilkosokat, akik megölték, minden bűn alól felmenti. És még számon is kéri a centók olasz íróján, hogy keményebb tollal írt ezekről a gyilkosokról.

Sok efféle olvashatunk Brutusnál, de nem csupán arra van szükség, hogy kemény bírálattal illessük, hanem főként arra, hogy ismeretekkel felfegyverkezve kijavítsuk.

Ptolemaeus Ulpianuma
nem Alba Iulia.

Más dolgokban is bizonytalan Brutus, például Gyulafehérvárról, Erdély fővárosáról tudatlanságában úgy véli, hogy a régiek Ulpianumnak mondták, ebből Albianum lett, majd Alba Iulia, a betűket kifacsaró népnnyelven.

Én viszont kimutattam, hogy a római kövekből, melyeket a régi város romjai közül ástak ki, világos és kétségtelen bizonyítékokat lehet összegyűjteni, mely szerint Albát valamikor Apulumnak hívták és római kolónia volt. A következők emlékeznek meg erről a városról: Ovidius a Líviához írt vigasztalásban, Ptolemaeus, továbbá a Pandekták legrégibb kiadása, melyet ma Firenzében őriznek, ez magának Iustinianus császárnak a törvénykönyve, s úgy hiszik, az archetípus. Amit Stephanus Taurinus említ, hogy Alba Iuliát Marcus Antonius császár anyja, Iulia Augusta nevezte el így, az nyilvánvalóan nem igaz: ez az Alba elnevezés ugyanis újabb annál, hogysem antik voltáról lehetne beszélni. Mert sem az épületek, sem a falak struktúrája nem árulkodik régiségről, sem régi feliratok nem tanúsítják; s akik a régiek közül Dáciáról írtak, azok közül senki, sem Strabo, sem Ptolemaeus, sem Plinius nem írnak itt semmiféle Alba Iuliáról; ebből nyilvánvaló, hogy Taurinus hitelében csakis kételkedni tudok.

Talán jelentéktelenebb dolognak fog tűnni, amit egy bizonyos Aristarchus kárhoztat: Brutus Erdély Mansus nevű folyóját a köznyelvi használat szerint mindenütt Mancsiusnak nevezi — erre a régieknél egyáltalán nincs példa. Mert Strabo, aki régi szerző, Marisusnak, Tacitus Marusnak, Plinius Morusnak, Herodotos Marisnak nevezi.⁴

Mit mondjak a magyar elnevezések megszámlálhatatlan tömegéről, melyek egy része romlott, más része megrövidült, megint más része az értelmezés miatt erősen torzult: ezek sértik anyanyelvünk szabályait, s utódaink inkább méltatlankodni fognak majd ezen, semmint megmosolyogják. Úgy vélem, komoly gonddal kell kijavítani azt, amit a legtöbb író s elsősorban maga Bonfini hanyagol el tudatlansága miatt; Brutus az ő nyomdokain jár a magyar tulajdonnevek átírásában, mint amikor például Bátori/us/ helyett Bátori/s/t vagy Batorac/us/t, Tomori/us/ helyett Tomore/us/t, Batthiani/us/ helyett Bathiani/s/t mondanak. A Bátoriak családnevét nem kell a valamikori idegen származású magyar király, Bátor nevére visszavezetni, ahogyan ezt Bonfini akarja elhitetni, mert megvan a régi elnevezés hazai eredetű magyarázata. „Bátor” ugyanis magyarul bátrát, merészet (animosus, magnanimus) jelent, innen az azonos nevű város is, mely kétség kívül alapítójának nevét őrzi, s erről a városról kapták családnevüket a Bátoriak. És ha az ilyen szavak titkos értelmét keressük, nem kétséges,

⁴ Istvánffy kezével: A tacitusi hely nem hibátlan.

len szavak. Teljesen nyilvánvaló tehát a szavak tövéből, hogy Batoriust vagy Bathoriust kell írni, nem pedig Bathoreust, még kevésbé Batoraeust. Ezt az utóbbit ugyanis akkor kellene írni, ha a város neve, melyből a családnév származik, a-ra végződnék, mint *Batorae*, *Batorei*, *Batoreo*. Még ha a fő valami más végződést mutatná is, és Batoraeust írna, mint ahogyan Brutus más véleményét követve egy helyütt Bator-t, másutt Batoreus-t ír: a helyesen ítéldők előtt mégis egyértelmű, hogy Batorius-t kell mondani. A többi magyar nevet, melyek bőségesen előfordulnak Bonfini és Brutus történeti munkájában, ugyanezen szabály szerint kell képezni.

A családnévvel kapcsolatos szabályok a magyarban.

Ebből az is következik, hogy azok a nevek, melyek egyúttal családnév is, de nem országnévből vagy valamilyen helynévből képezik őket, az utolsó

előtti szótagban nem kapják meg az i-t, mint Toerekus, nem pedig Toerekus, Cibakus, nem Cibakius, Mailatus, nem Mailatius, Bekesus, nem Bekesius, Bebekus, nem Bebekius. Bonfini és Brutus azonban, mivel nem ismerik a magyar szótöveket, ezt olykor másképp írják. A héberek, akár csak a magyarok, semmit sem tesznek hozzá a szavakhoz, s ezáltal világosabban mondják ki őket, így mindig látni is lehet, mi módon születtek: mint például Nimród, Carmel, Moab. Ez a szabály a magyar szavaknál is megvan, illetve átvették. A görögök a végződésükhöz hozzáteszik, hogy *ma-fo-ös, az-ja-ös* stb. A latinok az 'us'-t is átvették tőlük.

Ilyen dolgokon gondolkodván és töprengvén nem álltam meg, hogy ne mondjak valamit a Batori névről és a magyar családnév használatáról, amiből ki lehet következtetni e nevek igazi és szabályos helyesírását.

Véleményem szerint amellet sem lehet szó nélkül elmenni, hogy egy s más helyen — gondolom, szándékosan — a szerző mellőzött egy sor történeti eseményt, mely hiányt néhány lappal pótolni lehetne. Ennek az anyagát Centorius, Erdély történetének olasz írója szolgáltathatja majd.

Brutus a kellenél jobban kedvez a spanyoloknak.

Brutus ugyanis a spanyoloknak a kellenél jobban elkötelezte magát, s'nehogy úgy látszék, hogy a spanyol Bernhardus Aldanust, a lippai véderők kapitányát és földijeit Temesvár végső megvétele miatt támadja, előbbre tette Lippa pusztulását, s Bernhardus Aldanust inkább felmagasztalta művében, mint hogy a spanyoloknál gyűlöletet ébresszen maga iránt.

Ezt s az ehhez hasonlókat nem azért írtam le, mert ostromozni akarom ezt a nagy férfiút, aki nagyobb minden dicséretnél, buzgalma felülmúlhatatlan, aki nemzetünkről, atyáink szent halotti szelleméről oly

magasztosan gondolkozott, hogy e jótett örök emlékével nemcsak őseinket, hanem az egész utókort elkötelezte magának; hanem azért írok bíráló szavakat is, hogy megmutassam: még egy ilyen nagyságrendű szerző is tévedhet, különösen az általa követlenül nem ismert dolgokban, s ha a munka kiadására kerül majd sor, a hibákat figyelmes ítélettel ki kell küszöbölni, a művet pedig jegyzetekkel ellátni. Mivel tehát Brutus minden olyan erényben, melyben egy történetírónak ki kell tűnnie, szinte egyenlő a régiekkel, a lehető legnagyobb mértékben arra kell törekedni, hogy Felséged Isten kegyelméből gondoskodjék e munka kiadásáról, alkalmazzon egy művelt és éles szemű cenzort, aki az események és dolgok leírásában található hibákat kigyomlálja, hogy az első kiadás makulátlanul és kijavítva, s amennyire lehet, teljesen hibátlanul kerüljön a külföldi nyomdába. Semmi sem kíván oly gondosságot, mint a nyomdai munka, ezért, ha valaki magára vállalja az írók kiadásának gondját, annak az irodalmi emlékekhez száz szeme, mondhatni hiúz-szeme kell, hogy legyen. Az első kiadás hibái ugyanis minden további könyvbe átkerülnek, úgyhogy a többi unokája, majd az utána születettek és a még azutániak mind tovább viszik az eredeti hibát az első változattól kezdve, s azután nemigen lehet az őskiadás tisztaságát visszaállítani. Elsősorban Felséged feladata, hogy erről gondoskodjék, aki nevének szerencsés előjelével fog az emberek szeme elé kerülni ez a kiváló munka.

Nem kell azokra az üresfejűekre, a szolgalelkekre, a hízeltetésben jártas botfülűekre, az ostobákra hallgatni: a fejedelem dolga az, hogy a fegyverekkel törődjék, gyakorlatoztassa testőrségét és hadseregét, élelmezze csapatait, ezeket a papíros-dolgokat pedig hagyja az iskolákra, levéltárakra és más effélékre. E szavak olyan dohosak, hogy nem is érdemes odafigyelni rájuk: olyanok, mintha egy ökör, vagy Thersites szájából származtak volna. Mert ha a tisztaság, az erény, a hírnév, a megbecsültség többet jelent, mint a konyhai csemegék, a gazdaság és háború, akkor bizonyosan az emberi élet legnagyobb értékének kell tartanunk a tisztaság, az erény és hírnév örök emlékeztétét, melyet minden helyes értékítéllettel bíró ember meg akar szerezni, bárhogy is hányja-vesse őket a sors és az élet. A történetírás jóvoltából pedig meg is marad a név híre és becsülete. De a filozófusok könyvei ezt alaposabban megtanítták.

Bármit is mondtam, a leglényegesebbre akarok visszatérni, s el szeretném érni Felségednél: ne engedje, hogy ez a Brutus, történelmünk sáfára, őrzője, a magyar név és dicsőség legbölcsebb és legkiválóbb

hirdetője továbbra is fiókban rejtezzék. A munka nagyszerűsége már régóta fényt és világosságot kíván. Nem szabad kívánni, míg országunk minden zavartól ment és nyugodt lesz. Olyan számvetéssel nem lehet kormányozni az országokat, államokat, a halandók egész életét, hogy a dolgok alakulása, a kor, a gyakorlat, az idő ne hozna mindig valami újat. Ennek viszont nem kell akkora jelentőséget tulajdonítani, hogy a tennivalók közepette ne terjesszük és propagáljuk a könyveket. Amit mondtam, nem akartam leplezni, s nagyon reménykedem, elkövetkezik, hogy véleményemmel egyetértenek majd, akik azt szeretnék, hogy őseink s nemzetünk örök dicsőségét méltó módon ápolják.

Mihály BALÁZS—István MONOK—Ibolya TAR (übers.): Die erste ars historica in Ungarn. István Szamosközy über die Geschichtsschreibung von Giovanni Michaelae Bruto (1594—1598)

In einem Band des Quellenmaterials von Istvánffy's historischem Werk wurden neulich drei unbekannte Handschriften gefunden und zwar eine Oration von János Decsi Baranyai (mit dem Titel *Ermunterungsrede von János Decsi Baranyai zum Kriege gegen die Türken aus dem Jahre 1598* in Lymbus Bd. II. 1990. veröffentlicht) und zwei Werke von István Szamosközy: Römische Inschriften aus dem Jahre 1598 und die diesmal veröffentlichte historiographische Abhandlung. Diese Arbeit wurde auf Bestellung geschrieben und legt das historische Werk des italienischen Geschichtsschreibers Brutus aus. Seine Arbeit hat Szamosközy dem Fürsten von Siebenbürgen gewidmet aber vermutlich schon nicht überreicht. Die Historie von Brutus wollte man in Siebenbürgen 1588 veröffentlichen lassen — Szamosközy hat sich damit erst nach seiner Rückkehr aus Pauda beschäftigt — aber wurde nur 1863 publiziert. Szamosközy tritt für die Veröffentlichung ein, manche Fehler will aber emendieren oder emendieren lassen. Er stellt einen Vergleich zwischen Bonfini und Brutus an und weist — manchmal sehr leidenschaftlich — auf die Irrtümer von Brutus auf. Solche Fehler sind zB. die Unklarheiten der Erzählung, die falschen Orts- und Personennamen etc. Mit besonderem Akzent weist er diejenigen, auch von Brutus angeführten Feststellungen zurück, dass die Ungarn so oft Verrat begehen. Demgegenüber gibt er Exempla an, die den Verrat der Deutschen, Italienern und Spaniern beweisen. Fundort des Handschriftenbandes: Archiv der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften in Zagreb.